

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің 60 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары– 13: дәстүрлерді сақтай отырып, болашақты құру» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары = Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 13: сохраняя традиции, создавая будущее», посвященная 60-летию Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина. - 2017. - Т.1, Ч.4. – Б.19-23

ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТӨЗБЕУШІЛІК ҚАҒИДАТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Мәней Х.

Қазіргі таңда сыбайлас жемқорлық мәселесі - әлем деңгейінде күн тәртібінде қойылғанаса өзекті мәселелердің бірі. Сыбайлас жемқорлықпен күресу, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелері қазіргі таңда саяси даму деңгейі әр қилы әлемдегі барлық елдерге ортақ мәселеге айналып отыр.

Бұл жағдай біздің елімізді де айналып өтпесі анық. Елімізде сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселесіне көптен бері ерекше назар аударылып келеді.

Қызмет өкілеттігін теріс пайдалану, билікті немесе қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану, пара алу, пара беру, паракорлыққа делдал болу, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе сарапшының жалған қорытындысы, сот актісінің орындалмауы т.с.с., осындай қылмыстардың барлығы жемқорлық сыбайластық байланыстарды пайдалану арқылы жасалады.

Елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында заңнамалық тұрғыда нормативтік-құқықтық база қалыптасқан және ол өз деңгейінде жүзеге асырылу үстінде. Зерттеушілердің көпшілігі осы саладағы заңнама нормаларының жемқорлықтың алдын алу мен болдырмауға бағытталған шараларына жоғары баға бергенімен, оларды шынайы өмірде жүзеге асыру кезінде кейбір нормалардың қажетті деңгейде жемқорлыққа қарсы тұруға қауқарсыз екендігі, тек ішінара нәтиже беретіндігі байқалады. Сондықтан да, осы мәселеге мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдаған Жолдауларында көп көңіл бөліп келеді.

Бүгінде Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жалпы мемлекеттік мәртебе берілген, сыбайлас жемқорлықты жою және оның көріністерін болдырмау жөнінде қоғамдық және саяси күштермен бірлесіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ауқымды науқан жүргізілуде [1].

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекет саясатының басым бағыттарының бірі болып айқындалған. Бүгінгі таңда елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жетілдіру мақсатында «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» және «Мемлекеттік қызмет туралы» заңнамалар жаңаша сипатта қайта қабылданса, қылмыстық, әкімшілік т.б. заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулар еңгізіліп қоданылу үстінде. Осы бағытта бірқатар бағдарламалық құжаттар жүзеге асырылуда, мемлекеттік

қызмет істері мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында міндеттерді іске асыратын арнайы уәкілетті орган құрылған, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес аясында халықаралық ынтымақтастық белсенді жүзеге асырылуда.

Кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру мен экономиканы әрі қарай дамыту, халықтың әл-ауқатын арттыру, әлемнің бәсекеге қабілетті отыз елінің қатарына кіру мақсатын жүзеге асыру бойынша стратегиялық міндеттерді шешуде, мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын жаңғырту мен азаматтық қоғам институттарының ролін арттыруға негізделген жаңа жүйелі шаралар қабылдауы талап етіледі, бұл сыбайлас жемқорлық көріністерін барынша азайтуға мүмкіндік берер еді.

Осыған орай, «Қазақстан – 2050» стратегиясында белгіленген мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған Мемлекет басшысының 2014 жылғы 26 желтоқсандағы Жарлығымен 2015 – 2025 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы бекітілген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның негізгі басымдықтарының бірі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін қалыптастыру болып табылады [2].

Аталған Стратегияда көзделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар кешені жұртшылықтың кең қатысуымен сүйемелденуі тиіс екендігі, мемлекет пен қоғамның тығыз серіктестігі ғана сыбайлас жемқорлыққа табысты қарсы тұруға мүмкіндік беретіндігі айқындалған. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа деген төзбеушілік әрбір қазақстандықтың азаматтық ұстанымына, ал Адалдық пен Сатылмаушылық мінез-құлық нормасына айналуы тиіс екендігі көрсетілген.

Сондықтан да, азаматтарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа деген берік иммунитет, оған деген жұртшылықтың мінеуі болмай, қалаған нәтижеге қол жеткізу мүмкін болмайды. Әрбір қазақстандық, әрбір отбасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – бүкіл қоғамның ісі екенін түсіну керек. Осыған орай, Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясында белгіленген мақсаттар мен міндеттерді **назарға ала отырып** . 2016 жылғы бесінші ақпанды Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі мен азаматтық сектордың өкілдері сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне төзбеушілік жағдайын жасау және қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелері бойынша ынтымақтастық туралы ашық келісім жасалды. Бұл келісімнің мақсаты сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне төзбеушілік жағдайын жасау және қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы жоғары мәдениетті қалыптастыру болып табылады.

Осы тұрғыда «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет» деген түсініктің мән-мағынасына зер салатын болсақ, бұл «сыбайлас жемқорлық» пен «мәдениет» ұғымдарының қосындысы. Халықаралық қауымдастықта «сыбайлас жемқорлық» түсінігінің көптеген түсіндірмелері, мағыналары бар. «Параға сатып алу», «пара» ретінде, «corruptio» деген латын сөзін негіз еткен

бұл түсінік, Рим құқығында, сондай-ақ, «*contumpire*» түсінімен байланыстырады. Ол жалпы сөзбен айтқанда «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу» деген түсінік беріп, құқыққа қарсы іс - әрекетті білдірген. Орыс тілінің түсіндірме сөздігі сыбайлас жемқорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды. Алайда, құқықтық тұрғыда қалыптасқан бірегей толық түсінік жоқ.

Бұл мәселеге қатысты Батыс елдері құқықтанушылары мен Ресей құқықтанушыларының көзқарастары өзгеше. Ресей құқықтанушыламен сыбайлас жемқорлық қоғамда зиян кінәлі іс ретінде қабылданатын, құқықтық нормаларға қайшы, құқықбұзушылық ретінде ғана түсіндірсе. Өз ретінде Батыс құқықтанушылары сыбайлас жемқорлықты одан кең мағынада қарастырады, олардың пікірінше, сыбайлас жемқорлық негізінен моральдық және этикалық нормалардың бұзылу деңгейіне қатысты болады [3].

Дж. Най, мәселен, сыбайлас жемқорлықты пара беру, пара алумен, непотизммен және жалпыға ортақ игіліктерді заңға қайшы иелену, иемденумен байланыстырған [4].

С.В. Максимов сыбайлас жемқорлық түсінігіне былайша толық сипаттама береді: «мемлекеттік, муниципалды немесе өзге де қоғамдық қызметкерлердің өз мәртебесін заңсыз пайда табу үшін пайдалануы, немесе өз құзыретін, лауазымын пайдаланып біреуге заңсыз игіліктер көрсетуі» [5, 22 б.].

Ал енді «мәдениет» түсінігіне келсек. Мәдениет феномені философияның ортақ, фундаменталды түсініктеріне жатады.

Сонымен қатар, «мәдениет» термині әртүрлі ғылым салаларында күрделі түсініктерді белгілеу, түсіндіру кезінде жиі қолданылады.

1871 жылы ағылшын этнографы Э.Б. Тейлор мәдениет түсінігінің классикалық нұсқасын ұсынды, оның пікірінше, мәдениет ол адамның қоғам мүшесі ретінде білім, сенім, шығармашылық, мораль, құқық, әдет-ғұрып және т.б. бойынша бойына сіңірген дағдылары мен қабілеттіліктері [6].

«Мәдениет» термині ғылым саласында жеке өте жиі қолданылады, әдетте, ұлттық мәдениет, ойлау мәдениеті, денсаулық мәдениеті, дене шынықтыру мәдениеті, өзін-өзі ұстау мәдениеті, біздің жағдайда – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет сөзтіркестері тұрғысында қарастырылады. Алайда, қай тіркесте қолданылмасын, ол қандайда бір нормалар мен ережелерге сүйенуді білдіреді. Сонымен қатар, ғылымда мәдениет түсінігі индивидтің өзін-өзі және өзіне-өзі қалыптастырған әлемге көзқарасын білдіреді. Әлемге деген осы көзқарас алдымен өмірсүру мағынасымен түсіндіріледі. Мағына - ол адам тіршілігінің ішкі және сыртқы құрамы, ол адамның белгілі бір нәрсеге өз көзқарасын анықтау кезінде ол мағынаны өзінің іс-әрекетінен іздеуі, мәселен, біздің жағдайымызда индивид өзінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы немесе сыбайлас жемқорлыққа жағымды іс-әрекетінің мағынасын өзі үшін анықтап алуы тиіс. Осындай мағыналар индивид мәдениетін қалыптастырады. Яғни, мәдениет ол қоғамның рухани және материалдық жетістіктерінің қоспасы, ол индивидтің әлеуметтік-

прогрессивті шығармашылық қызметін тіршіліктің түрлі саласында көрсетуі мүмкін және ол түбінде оның мінез-құлық нормаларына, өмірлік құндылықтарына айналып, адамның ішкі байлығын құрайды.

Аталған екі ұғымның қосындысы «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет» түсінігінің мәнін ашып қарайтын болсақ, тұлғаның жемқорлыққа қарсы мәдениеті дегеніміз, сол тұлғаның қоғам қауіпсіздігіне және игілігіне сыбайлас жемқорлықтың зияны туралы білімін қамтитын қасиеті; ол индивидтің жай ғана сыбайлас жемқорлықты төзбеуі ғана емес, сонымен қатар оны жоюға, онымен күресуге талпынуы.

Яғни, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет дегеніміз ол жемқорлыққа қақарсы белсенді азаматтық ұстаным. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет тұлғада құқықтық шеңберде іс-әрекет етуі үшін белгілі бір біліктіліктердің болуын талап етеді, олар:

- жемқорлықты әлеуметтік зұлымдық ретінде тани білуі;
- жемқорлық көріністеріне қатысты материалдарды объективті және сыни көзбен бағалай білуі;
- сыбайлас жемқорлықпен күрес негіздерін және оның қоғам өмірінің кез келген саласында деңгейін төмендету үшін барлық мүмкіндіктерді пайдалана білуі [7].

Индивидтің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің деңгейі оның тұлға ретінде дамуы деңгейінің айнасы. Яғни, әр бір адам белгілі бір деңгейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті болады, ол не төмен, не жоғары деңгейде болуы мүмкін.

Сонымен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті келесі алгоритмде қарастыруға болады: индивидтің құқықтық багажы – оның құқық нормаларын сақтауға дағдысы, заңды бұзбауға дағдысы, жемқорлыққа қарсы құқықтық белсенділігі. Ол дегеніміз индивидтің тек өз іс-әрекетін ғана құқықтық норма шеңберінде ұстауға ұмтылысы емес, сонымен қатар, жемқорлыққа қатысты кез келген заңбұзушылыққа қарсы тұруға дайындығы [8,439].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда өскелең ұрпақпен жұмыс қағидатты маңызды рөл атқарады. Тек жас кезінен мінез-құлықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарын енгізу бұл әлеуметтік зұлымдықты жоюға мүмкіндік береді.

Бала кезінен тұлғаны қазақстандық патриотизм және сыбайлас жемқорлықты қабылдамау рухында тәрбиелеу маңызды болмақ.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы оқытатын курстармен барлық оқу орындарын, мемлекеттік органдар мен тұтастай алғанда барлық азаматтық қоғамды қамту қажет.

Талай сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар азаматтардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін іске асырған кездегі құқықтық сауаттылығы әлсіздігінің салдары болып табылады. Осыған байланысты, қоғамдағы құқықтық нигилизмнің түбегейлі жойылуы маңызды.

Бұл ахуалды түзеу үшін халық арасында кең ауқымды түсіндіру жұмысы, олардың жасын, кәсіби және өзге де ерекшеліктерін ескере отырып,

азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру жөніндегі жүйе қалыптасуы тиіс.

Сыбайлас жемқорлықты ұлттық мәдениетке жат құбылыс ретінде сезіну және қабылдау – қоғамымыздың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі.

Әдебиеттер тізімі

1. Қараңыз: Н. Исақов «Ауқымды алты бағыт» мақаласы: «Айқын» республикалық қоғамдық-саяси газеті, 2015 ж. 13 ақпан, №28 (2660), 4 б.
2. Қараңыз: ҚР Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығымен бекітілген ҚР 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000986>
3. Гараев Р.Ф., Селихов Н.В. Сыбайлас жемқорлық түсінігі // Тергеуші. - 2001. - №2.
4. Қараңыз: М.М. Шакирьянов, Сыбайлас жемқорлық түсінігі мен негізі, <http://www.antat.ru/cgi-bin/img.pl/files/NT%203%202009/Nt-3-2009-9.pdf>
5. Сыбайлас жемқорлықпен күрес негіздері / ғылыми ред. С.В. Максимов. - М.: Спарк, 2000. - 22 б.
6. Қараңыз: Кравченко А.И. Культурология: ЖОО үшін оқу құралы. - 4-і басылым. - М.: Академиялық проект, Трикста, 2003.
7. Замалетдинов Р.Р., Ибрагимова Е.М., Амирова Д.К. Оқушыларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру: жалпы білім беретін оқу орынд. 10-11 сынып оқушылары үшін оқу құралы - Казань қ.: Магариф-Вакыт, 2010. - 159 б.
8. *European Journal On Criminal Policy And Research* Том: 22 Выпуск: 3 СпецальныйВыпуск: Si Стр.: 439-475 Опубликовано: Sep 2016 г.